

УДК 378.14.015.62

Theoretical and methodological analysis of preparation of future social workers and psychologists to work with students having functional health limitations

Теоретико-методологічний аналіз підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями здоров'я

Nataliia Saiko, Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Docent of Department, Psychology and Pedagogy National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic

Сайко Наталія Олександрівна, професор, доктор педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки

ORCID.ORG: 0000-0002-8459-6301

natsayko@gmail.com

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Batsman Olga, associate Professor of Social Work and Special Education, Poltava Institute of Economics and Law University «Ukraine»

Бацман Ольга Сергіївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та спеціальної освіти

ORCID 0000-0002-9358-4513

olgapisnya2203@gmail.com

Полтавський інститут економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Abstract

The article presents the results of a study on the formation of professional competencies of future social workers and psychologists to work with students with functional health limitations. The aim of the study was to analyze the theoretical and methodological approaches in the training of social workers, psychologists and development, justification of organizational and content of training, determining the

criteria and indicators of readiness of future social workers and psychologists to work with students with functional health limitations in higher education.

The main research methods were to determine a group of theoretical methods (retrospective-comparative, systematization, synthesis, generalization, abstraction, theoretical modeling) and empirical (pedagogical experiment, expert questioning and evaluation, psychological and pedagogical observation, conversation, testing, questionnaires, interviews), as well as methods of mathematical statistics.

The essence of the main criteria of readiness of future social workers and psychologists to work with students with functional limitations are following: information-cognitive, technological-procedural, organizational-integration, psychological-personal and readiness indicators. Thus, the indicators of information and cognitive criteria we have identified: the possession of basic knowledge of adaptation, socialization, integration of students with functional health limitations.

Indicators of technological and procedural criteria determine: the use of computer information, Internet technology, social pedagogical interactive technologies, and also technologies of creation of barrier-free space of higher educational institutios.

Organizational and integration criteria - readiness for professional social activity in the higher educational institutios; volunteer activity; scientific, academic socio-pedagogical mobility of future social workers.

Psychological and personal criteria – the formation of emotional stability, positive life orientation and leadership qualities of the future social worker.

The obtained data of the formative experiment confirmed the effectiveness of the proposed system of professional and pedagogical training of future social workers and psychologists to work with students with functional health limitations in higher education.

Keywords: socialization, integration, adaptation, professional training, functional limitations.

АНОТАЦІЯ

В статті представлені результати дослідження щодо формування професійних компетентностей майбутніх соціальних працівників та психологів для роботи зі студентами з функціональними обмеженнями. Метою дослідження було визначено аналіз теоретико-методичних підходів у професійній підготовці соціальних працівників, психологів та розробку, обґрунтування її організаційно-змістового наповнення. Підготовки, визначення критеріїв, показників готовності майбутніх соціальних працівників та психологів до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями в умовах закладів вищої освіти.

Основними методами дослідження були визначенні група теоретичних методів (ретроспективно-порівняльний, систематизація, синтез, узагальнення, абстрагування, теоретичне моделювання) та емпіричних (педагогічний експеримент, експертне опитування й оцінювання, психолого-педагогічне спостереження, бесіда, тестування, анкетування, інтерв'ю), а також методи математичної статистики.

Охарактеризовано сутність основних критеріїв готовності майбутніх соціальних працівників та психологів до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями: *інформаційно-когнітивного, технологічно-процесуального, організаційно-інтеграційного, психологічно-особистісного* та показників готовності. Так показниками інформаційно-когнітивного критерію нами було виділено: володіння основними знаннями з адаптації, соціалізації, інтеграції студентів із ФОЗ.

Показниками технологічно-процесуального критерію визначаємо: використання інформаційних комп'ютерних Інтернет-технологій, соціально-педагогічних інтерактивних технологій, а також технологій створення безбар'єрного простору ЗВО.

Організаційно-інтеграційного критерію – готовність до професійної соціальної активності в ЗВО; волонтерська активність; наукова, академічна соціально-педагогічна мобільність майбутніх соціальних працівників.

Показниками психологічно-особистісний критерію були: сформованість емоційної стійкості, позитивної життєвої спрямованості та лідерських якостей особистості майбутнього соціального працівника.

Отримані дані формувального експерименту підтвердили ефективність запропонованої системи професійно-педагогічної підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями в умовах закладів вищої освіти.

Ключові слова: соціалізація, інтеграція, адаптація, професійна підготовка, функціональні обмеження.

Вступ. У сучасних закладах вищої освіти особливо гостро стоїть проблема забезпечення рівноправного доступу, підвищення конкурентоспроможності та соціального статусу осіб із функціональними обмеженнями здоров'я (далі – ФОЗ), їх психолого-педагогічного супроводу в закладах вищої освіти на основі гуманістично-демократичних цінностей суспільства. Основна роль у вирішенні зазначеного питання покладається на психологічну службу університету, до складу якої мають входити психолог та соціальний працівник. Саме тому доцільним є здійснення аналізу змісту професійної підготовки майбутніх фахівців соціально-психологічної роботи з особами з функціональними обмеженнями здоров'я.

Теоретико-практичний аналіз проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів до роботи зі студентами з ФОЗ у закладах вищої освіти дозволяє виділити декілька основних теоретико-методологічних підходів до її реалізації – компетентнісний, культурологічний, гуманістичний.

З позицій *компетентнісного підходу*, як зазначає науковиця Н. Ничкало (2002), підготовка майбутніх соціальних працівників та психологів до роботи зі студентами з ФОЗ у закладах вищої освіти, передбачає навчання, сконцентроване на вихідних результатах, враховування переважно здатності виконувати практичні завдання.

Компетентнісний підхід визначає освітню підготовку до роботи зі студентами з ФОЗ, яка вміщує засоби, методи і форми навчання, окреслює його очікувані результати тощо. Результатом застосування компетентнісного підходу є формування певного рівня готовності майбутніх фахівців до роботи, яка з набуттям досвіду характеризуватиме професійну компетентність особистості в певному виді діяльності – роботі зі студентами з ФОЗ у ЗВО. Компетентнісний підхід реалізується через практико-орієнтований зміст освітнього процесу, представлений формами, методами, засобами, що тісно пов'язані з професійною діяльністю. Однак варто зауважити, що процес формування професійних компетентностей у майбутніх соціальних працівників та психологів щодо роботи зі студентами з ФОЗ забезпечений недостатньо і обмежується лише загальними питаннями.

Принцип культуродоцільності був сформульований і науково обґрунтований ще А. Дістервегом (1956) як виховання і навчання в контексті культури. «Будь-який вплив на окремого індивіда і на суспільство в цілому повинен відповідати вимогам часу і враховувати рівень розвитку окремої людини і той рівень культури, на якому перебуває суспільство».

Особливого значення культурному середовищу надавав відомий психолог Л. Виготський (2001), підкреслюючи культурну та історичну зумовленість формування психічних процесів: «Світ людини є способом організації і розвитку її життєдіяльності в певній культурній формі, у культурному середовищі».

Щодо застосування культурологічного підходу в процесі професійної підготовки соціальних працівників, психологів варто зазначити, що спостерігається загальна спрямованість освіти на формування висококультурних фахівців на основі культурних надбань нашого демократичного суспільства. Однак не завжди спостерігається реалізація зазначеного принципу у роботі зі студентами з ФОЗ. Дуже часто такі студенти знаходяться поза можливостей культурно-дозвільної діяльності університетів (участь у концертах, екскурсіях до музеїв тощо), оскільки для університетів це

додаткові утруднення, а можливо і матеріальні ресурси. І як наслідок, майбутні соціальні працівники та психологи навчаючись, засвоюють саме таку модель або приклад ставлення до осіб з функціональними обмеженнями, що не сприяє формуванню компетентностей до роботи зі студентами з інвалідністю.

Сучасне українське суспільство ставить перед системою вищої освіти завдання підготовки не тільки професійно компетентних, конкурентоспроможних фахівців, а й гуманістично спрямованих особистостей. Ця проблема може бути вирішеною тільки в межах *гуманістичного підходу*.

Гуманізація вищої освіти, підкреслює В. Воронкова (2007), базується на сучасних філософських поглядах, які визнають особливу цінність людини як особистості, її право на розвиток, саморозвиток, різноплановий прояв її творчих здібностей. Гуманізація професійної підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів вимагає зміни акцентів у цільових аспектах процесу навчання, а також формування готовності до роботи зі студентами з ФОЗ в умовах ЗВО.

У сучасній вітчизняній науці накопичена досить велика кількість досліджень, які присвячені вивченню проблеми професійної підготовки соціальних працівників, психологів – соціально-педагогічним аспектам професійної підготовки (А. Капська, Г. Лактіонова, М. Лукашевич, Л. Міщик, В. Поліщук; висвітленню технології подолання соціально-психологічних проблем у суспільстві (О. Андрієнко, С. Архіпова, Р. Вайнола, О. Гура, Л. Завацька, Б. Кобзар, В. Поліщук); специфіці та закономірностям формування професійних та особистісних якостей соціального працівника, психолога (К. Бакланов, О. Гура, М. Малькова, О. Москалюк, О. Пономаренко, О. Рацул, З. Фалінська); вивченню особливостей професійної підготовки для роботи з певною категорією клієнтів (Т. Дмитренко, А. Люта, М. Малькова, Ю. Мацкевич, Л. Міщик, О. Платонова, В. Поліщук, В. Приходько, Л. Пундик, Л. Яковлева); низку досліджень присвячено розробці змісту, методів і форм профілактичного напрямку соціально-психологічної діяльності (Л. Вольнова,

І. Зверєва, А. Капська, Є. Линник, В. Мурашкевич, О. Нікітін, Р. Овчарова, Л. Приступа, І. Шишова).

Систематизація наукових джерел засвідчила, що підготовка майбутніх соціальних працівників, психологів до роботи зі студентами з ФФЗ саме в умовах ЗВО не була предметом окремого наукового дослідження, тому варто розглянути можливості та зміст такої підготовки.

Методи та методики дослідження.

Основними методами та методиками дослідження були *теоретичні*: ретроспективно-порівняльний, систематизація, синтез, узагальнення, абстрагування, теоретичне моделювання, що дали змогу схарактеризувати сутність проблеми, сформулювати понятійно-термінологічний апарат, виокремити основні компоненти готовності соціальних працівників, психологів до роботи зі студентами з ФФЗ в ЗВО; *емпіричні*: педагогічний експеримент, експертне опитування й оцінювання, психолого-педагогічне спостереження, бесіда, тестування, анкетування, інтерв'ю – для якісної інтерпретації результатів дослідження, й перевірки ефективності дослідження підготовки майбутніх соціальних працівників, психологів до роботи зі студентами з ФФЗ в ЗВО; *методи математичної статистики*: ранжування, порівняння, статистичне оброблення результатів дослідницько-експериментальної роботи для об'єктивного аналізу емпіричних даних, а також підтвердження вірогідності й достовірності результатів формувального експерименту, кореляційний аналіз за методикою обчислення критерію χ^2 Пірсона.

Результати дослідження.

Аналізуючи практику організації Психологічних служб у ЗВО, можна говорити про недостатню кількість фахівців, часто функціонує лише один психолог, який намагається охопити своєю увагою весь спектр психологічних та соціально-педагогічних проблем студентів у ЗВО. Звісно, що така категорія студентів, як студенти з інвалідністю, залишаються без належної професійної допомоги в процесах адаптації до інтегрованого освітнього середовища. Тому

варто окреслити напрями роботи Психологічної служби ЗВО щодо соціалізації студентів з ФОЗ.

Провідними напрямками роботи Психологічної служби ЗВО нами було визначено такі, як *організація процесу адаптації студентів із інвалідністю, соціальний супровід процесів соціалізації* протягом усього терміну навчання та *допомога учасникам освітнього процесу в організації інтегрованого освітнього середовища* ЗВО.

Виходячи з визначених напрямів, виділяємо основні структурні компоненти професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, психологів до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями в ЗВО.

По-перше, це формування готовності майбутніх соціальних працівників, психологів організувати процес адаптації студентів із функціональними обмеженнями, що передбачає поглиблення знань про нього та методів його організації.

Початок навчання у вищій школі для студента є новою, незнайомою ситуацією і, з соціально-психологічної точки зору, потенційно загрозливою. Ця потенційна загроза зумовлена недостатньою обізнаністю з системою явних і латентних вимог, контролю, формальних і неформальних санкцій, які визначають навчання в ЗВО. Актуалізація цієї (Гребенюк, 2001) потенційної загрози може виявитися в майбутньому, наприклад, у академічній неуспішності, поганих стосунках у студентській групі і, як наслідок, руйнації певних ілюзій, зниженні самооцінки, фрустрації і, насамперед, втраті інтересу до навчання.

Розуміючи соціальну адаптацію як процес і результат активного пристосування індивіда чи соціальної системи до умов нового або зміненого соціального середовища через узгодження вимог та очікувань її учасників, учені акцентують увагу на тому, що на рівні особистості соціальна адаптація тісно пов'язана з процесом соціалізації, засвоєнням притаманних соціуму культурних норм, цінностей і взірців поведінки. Людина адаптується до соціальних умов, активізує діяльність у сфері громадського життя, прагне до

культури, вдосконалення соціального досвіду, норм моралі та поведінки, виявляючи соціальну творчість, та поєднуючи все це із власними професійними уподобаннями (Куцевич, 2008).

Отже, *адаптація* – це процес вироблення режиму функціонування особистості, її бачення в конкретних умовах місця і часу в такому стані, коли всі духовні і фізичні сили спрямовані і витрачаються на виконання основних завдань, у нашому випадку – на навчання і виховання. Критерії адаптації виявляють ступінь активності особистості в колективі, різнобічність її діяльності і значення для суспільства чи колективу, що адаптується.

Тому ми погоджуємося з науковцем Т. Гребенюк (Гребенюк, 2001) щодо головних аспектів адаптації першокурсника:

1) *дидактичний*, пов'язаний із пристосуванням до нової дидактичної ситуації, що відрізняється від шкільної формами та методами організації навчального процесу;

2) *професійний*, що передбачає залучення до обраної спеціальності, поступове набуття професійних умінь і навичок;

3) *соціально-психологічний*, пов'язаний із труднощами в засвоєнні нових соціальних норм, установленні та підтриманні студентом соціального статусу в новому колективі.

Другим напрямом професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, психологів до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями в ЗВО визначено формування готовності до здійснення соціального супроводу процесів соціалізації протягом усього терміну навчання.

Соціальний супровід, як зазначається у Державному стандарті соціального супроводу, – це комплекс заходів, спрямованих на підтримання процесів активної життєдіяльності і розвитку природних здібностей клієнта, а також створення умов для попередження розвитку негативних наслідків і різних соціальних проблем, мобілізація людини на активізацію прихованих

резервів, навчання новим (Державний стандарт соціального супроводу сімей, 2016).

Зміст соціального супроводу студентів із функціональними обмеженнями визначався нами залежно від основних орієнтирів та напрямів розвитку вищої освіти, що зафіксовані у Законі про вищу освіту, а також від вимог до студентів, які ставить до них заклад освіти. Зміст соціального супроводу має змінюватися в залежності від соціальної політики держави, курсу і завдань освіти, від актуальних проблем, що виникають у соціалізації молоді.

До змісту соціального супроводу відносимо такі види допомоги студентам із функціональними обмеженнями здоров'я:

- надання інформації першокурсникам щодо структури закладу вищої освіти (які факультети, кафедри існують, які їх функції; культурно-мистецькі осередки, мистецькі активності тощо) та про особливості вищої освіти (форми організації освітнього процесу, культура пізнавальної діяльності студента, гігієна розумової праці тощо);
- ознайомлення з документацією, що визначає зміст, структуру вищої освіти (Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», навчальні плани, освітні програми, графік навчального процесу тощо);
- ознайомлення з правами і обов'язками студента, процедурами, які діють в університеті в разі порушення прав та невиконання обов'язків;
- ознайомлення студентів із функціональними обмеженнями здоров'я з переліком пільг, на які вони мають право під час навчання у ЗВО.
- ознайомлення та включення студентів у міжнародну співпрацю університету;
- організація посередницької діяльності між адміністрацією університету й студентським самоврядуванням;
- організація і корекція процесів спілкування в інтегрованих групах;
- ініціювання участі студентів, викладачів у регіональних, обласних, міжнародних проєктах, а також їх створення і реалізація;

- організація взаємодії з різними соціальними інституціями з метою вирішення проблем соціалізації та інтеграції молоді;
- ознайомлення студентів із можливостями академічної мобільності;
- підсилення профілактичної роботи (профілактика неуспішності, пропусків навчальних занять, професійної пасивності студентів, девіантної поведінки тощо);
- пошук додаткових ресурсів для вирішення соціально-педагогічних завдань, наприклад забезпечення архітектурної адаптації приміщення відповідно індивідуальних особливостей осіб із інвалідністю;
- адаптація процесу викладання до індивідуальних особливостей студента з функціональними обмеженнями.

У руслі дослідження третім напрямом соціальної роботи визначили підготовку викладачів до роботи в інтегрованих навчальних групах. Особливе значення для успішної адаптації, соціалізації та інтеграції до навчання молоді з особливими потребами здоров'я має робота викладачів та адміністрації по формуванню продуктивних стосунків у цієї категорії молоді з оточуючими, для попередження їх дезадаптації в групі та колективі ЗВО.

Як засвідчує дослідник цієї проблеми А. Шевцов (Шевцов, 2015), викладач не готовий працювати з такими студентами, що пояснюється, на наш погляд, відсутністю необхідних знань щодо технологій організації освітнього процесу в інтегрованих групах .

Отже, необхідно зорієнтувати викладачів на розв'язання питань адаптації до інтегрованого середовища і забезпечити їх необхідною допомогою. Викладач має створювати і постійно контролювати наявність у колективі студентів сприятливого адаптаційного мікроклімату, допомагати вирішувати проблеми адаптації осіб з інвалідністю, створювати умови для успішної соціалізації студентів з обмеженими фізичними можливостями здоров'я, що, в свою чергу, визначає подальшу результативність освітнього процесу. У свою чергу, поняття адаптаційний клімат нами розуміється як створення позитивного соціально-психологічного фону для сприяння розвитку,

навчанні, вихованні студентів, спілкуванні всіх суб'єктів навчально-виховного процесу, які знаходяться в інтегрованих групах, а також продуктивного та результативного викладання навчального матеріалу викладачами ЗВО для студентів (Сайко, 2016; Бацман, 2020). Схематично це можна відобразити як взаємозв'язок усіх учасників освітнього процесу, діяльність яких спрямована на створення, організацію сприятливих соціально-психологічних умов під час навчання (рис.1).

Рис. 1.   **Схема адаптаційного клімату в інтегрованих навчальних групах**

Визначення критеріїв ефективності підготовки майбутніх соціальних працівників, психологів до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями здоров'я в закладах вищої освіти базували на загальноприйнятому в науковій літературі визначенні поняття «критерій» – це ознака, за якою класифікуються, оцінюються факти, дії, явища. Критерій є якісною характеристикою ефективності будь-якого процесу, інструментом оцінювання (Семиченко, 2004).

Першим критерієм обрано інформаційно-когнітивний, що передбачає акцентування уваги студентів на сутності теоретичних понять «адаптація», «соціалізація», «інтеграція», «особи з функціональними обмеженнями здоров'я». Майбутні соціальні працівники, психологи мають чітко

усвідомлювати, що люди з функціональними обмеженнями здоров'я – одна з соціально незахищених соціальних груп в Україні. Залежно від хвороби або характеру відхилення в розвитку, виділяють різні категорії таких людей: сліпі і слабоврячі, розумово відсталі, з порушеннями мовлення, опорно-рухового апарату. Особи, які мають значні проблеми фізичного, психічного, інтелектуального розвитку, отримують особливий медичний статус – «інвалід». Майбутні психологи, соціальні працівники мають готуватися до оперативного надання комплексної систематичної допомоги таким особам, здійснення підтримки і супроводу дітей та їх батьків, створення таких умов, які б забезпечили успішну адаптацію людей із особливими потребами в соціумі.

Необхідним є формування у майбутніх соціальних працівників, психологів умінь організовувати процеси спілкування, які б базувалися на толерантності, взаємній повазі та взаємодопомозі, виявляли позитивні особистісні якості, особливі здібності як викладачів та студентів як з особливими потребами, так і здорових осіб – виявляли, підкреслювали не те, що їх роз'єднує, а те загальне, що дозволяє їм разом спілкуватися, навчатися і дружити. Інтеграція молоді з особливими потребами в соціум навчального закладу має породжувати «здорові» взаємовідносини, активну діяльність нарівні з іншими, вміння будувати взаємні стосунки, створювати безбар'єрне середовище (Diane Lea Ryndak, Sandra Alper, 2003).

Отже, показниками інформаційного критерію нами було виділено: володіння основними знаннями з адаптації, соціалізації, інтеграції студентів із ФОЗ; засвоєння змісту соціально-психологічної діяльності ЗВО; знання специфіки організації освітньої діяльності студентів із ФОЗ у ЗВО.

Наступним критерієм ефективності підготовки майбутніх психологів, соціальних працівників до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями здоров'я визначаємо *технологічно-процесуальний*. Для полегшення процесів адаптації, соціалізації та інтеграції студентів з функціональними обмеженими здоров'я в освітнє та соціальне середовище

майбутнім фахівцям необхідно знати і впроваджувати різні технології роботи з особами з інвалідністю. На наш погляд, це інформаційні, Інтернет-технології, інтерактивні технології, психологічні технології, а також технології безбар'єрної доступності до всіх приміщень ЗВО. Необхідним у цьому випадку апаратним та програмним забезпеченням ЗВО є голосові синтезатори, брайлівські термінали і принтери, програми, що озвучують екран та збільшують його фрагмент, програми для розпізнавання мови тощо. Також різноманітними спеціалізованими пристроями вводу, котрими можуть користуватися люди з фізичними вадами (педалі, що замінюють клавіші *Alt*, *Shift*, *Ctrl*, світлові пера, маніпулятори у формі ручки та альтернативні клавіатури).

Значущим аспектом підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями здоров'я є *оволодіння технологією* створення навчальних місць та безбар'єрної доступності в ЗВО інтегрованого типу (Данилова, 2005; Jarrow , 1991).

Отже, показниками *технологічно-процесуального критерію* визначаємо: використання інформаційних комп'ютерних (голосові синтезатори, брайлівські термінали та принтери, програми розпізнавання мови, озвучення екрану тощо), Інтернет-технологій (електронні бібліотеки, *Viber*, *WhatsApp*, *Zoom*, *Google Meet* тощо), соціально-педагогічних інтерактивних технологій, а також технологій створення безбар'єрного простору ЗВО.

Третім критерієм ефективності підготовки майбутніх соціальних працівників, психологів до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями здоров'я визначено *організаційно-інтегративний*, що передбачає вміння знаходити адаптаційний, інтеграційний і соціалізуючий потенціал соціуму, використовувати його в роботі зі студентами з особливими потребами, тобто проводити й сприяти участі осіб із інвалідністю в різних заходах і формах організаційної роботи міського, університетського рівня та рівня країни, якщо це необхідно.

Досить ефективною для входження осіб із ФОЗ до інтегрованого освітнього простору виявляється організація спільних заходів для здорових студентів і осіб із обмеженими фізичними можливостями здоров'я у вільний від навчання час. Тому майбутні психологи, соціальні працівники мають уміти організовувати різні інтегровані заходи або залучати до них студентів із ФОЗ для активної участі. Це може бути участь у благодійних акціях ЗВО, у волонтерських програмах, участь у роботі студентської ради тощо. Окремо відзначимо культурні заходи, в яких студент із інвалідністю може розкритися, показати свої таланти й підвищити самооцінку. Важливим моментом є виїзні заходи – екскурсії, туристичні походи, уїк-енди. Все це сприяє швидшій адаптації та інтеграції суб'єктів навчально-виховного процесу в ЗВО інтегрованого типу.

Отже, показниками *організаційно-інтеграційного критерію* є: готовність до професійної соціальної активності в ЗВО (участь у соціально-педагогічних заходах та їх організація на рівні групи, університету); волонтерська активність (професійна діяльність із власної ініціативи); наукова, академічна соціально-педагогічна мобільність майбутніх соціальних працівників (участь у наукових заходах, програмах мобільності студентів різних рівнів реалізації).

Виокремлений *психологічно-особистісний критерій* ефективності підготовки майбутніх психологів, соціальних працівників до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями здоров'я конкретизують такі показники: сформованість емоційної стійкості, позитивної життєвої спрямованості та лідерських якостей особистості майбутнього соціального працівника.

Аналізуючи цей критерій, спираємося на основні теорії позитивної психології та психології лідерства. Успіх професійної та й взагалі будь-якої діяльності особистості залежить від її налаштування, емоційного стану, в якому вона перебуває. Функціонування всіх органів і систем організму координує нервова система. Експериментально доведено, що під впливом

негативних емоцій в організмі відбуваються несприятливі біологічні і хімічні порушення, які призводять до хвороб і зниження імунітету.

Робота з людьми з особливими потребами потребує значних фізичних, моральних сил, оскільки дуже швидко виснажує емоційно. Тому майбутні фахівці потребують формування емоційної стійкості та стабільності. У науковій літературі знаходимо кілька підходів до розуміння цього поняття. Перший – базується на процесах інтеграції психічних процесів і пояснює емоційну стійкість як інтегративну якість психіки, завдяки якій людина здатна успішно здійснювати необхідну діяльність у складних умовах. Представниками цього підходу є Н. Буркіна, П. Таланчук, О. Шевчук (Буркіна, 2001; Таланчук, 2002; Шевчук, 2015).

Другий підхід базується на обґрунтуванні того, що емоційна стійкість є виявом волі особистості, тобто – це здатність керування вольовими процесами (Архипова, 2018; Малишевська, 2018).

Прихильники третього підходу (М. Блудов, Я. Рейковський, А. Плахтієнко) вважають, що емоційна стійкість існує завдяки резервам нервово-психічної енергії, яка пов'язана з особливостями темпераменту та лабільністю нервової системи (Оніпко, 2021).

Ураховуючи специфіку роботи психолога, соціального працівника й етичні стандарти професії, поняття *емоційної стійкості* розуміємо як уміння контролювати свої емоції, долати внутрішні вияви страху, невпевненості, провини. Також підтримуємо позицію М. Селігмана (Seligman, 1998), який основними рисами оптимістів визначає стабільність, глобальність і контрольованість. Оптиміст вірить у щасливий хід подій та бачить у перешкодах додатковий стимул для роботи. За песимістичного стилю пояснення світу, навпаки, невдачі сприймають як сталі, глобальні та неконтрольовані явища. Песимісти сприймають неприємності як щось, що зачіпає всі сфери життя та мають тривалий характер, при цьому вони схильні зосереджуватися на перешкодах і не намагаються побороти їх. М. Селігман наголошує на необхідності змінювати своє песимістичне сприйняття світу на

оптимістичне, адже людина здатна впливати на своє мислення і через нього – на емоційну сферу та поведінку.

Специфіка соціально-психологічної роботи полягає в постійному вияві ініціативності, лідерських якостей, бажанні вдосконалюватися, соціально перетворювати світ, бути суб'єктом у реалізації соціально-педагогічних завдань, тому виділили такий показник, як сформованість лідерських якостей.

Лідер – це особистість-вектор, особистість, що контролює дії та здатна синтезувати контекст відносин, це оперативний центр численних відносин і функцій. Американський психолог К. Слоун (Слоун, 2009), досліджуючи питання лідерства, зазначає, що лідера робить розумнішим не об'єм інформації, а вміння нею керувати та використовувати її. Особистість із лідерськими якостями здатна контролювати, координувати, управляти та змінювати соціум (Batsylyeva, Puz, Astakhov, Yalanska, Atamanchuk, Saiko, 2021). Саме перелічені якості необхідні соціальному працівникові та психологу для роботи з особами з інвалідністю в інтегрованому середовищі.

Задля реалізації змісту підготовки майбутніх соціальних працівників, психологів до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями здоров'я нами була використана система взаємопов'язаних, логічно вибудуваних форм, методів і засобів освітнього процесу: воркшопів («Методи соціальної роботи з особами з інвалідністю», «Сучасні тенденції розвитку ЗВО», «Транспортна доступність для маломобільних груп населення з позиції осіб з інвалідністю», «Безбар'єрна Україна» тощо), вебінарів («Засоби інтерактивного навчання», «Архітектурна адаптація середовища до потреб осіб з інвалідністю», «Адаптація, її форми та рівні» тощо), квестів («Змінюємо кордони», «Від знання - до безпеки» тощо), дискусій, обговорень, методу «живої бібліотеки» («Методи соціальної роботи з особами з інвалідністю та їх ефективність», «Соціально-економічна складова інтегрованого навчання та інклюзії», «Чи потрібне інклюзивне навчання: за і проти», «Бар'єри інтеграції осіб з інвалідністю та шляхи їх вирішення»); організації участі в університетських заходах; у регіональних, міжнародних соціальних проектах («Відеоленд.

Тренінг + Кіно» тощо); використання методу фасилітативних вправ («Відкрите кафе», «Пошук майбутнього», «Самміт позитивних змін», «Популяризація думок» тощо), у наукових конференціях, конкурсах, круглих столах та наукових гуртках («Соціальна робота зі студентами з функціональними обмеженнями здоров'я», «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів»), проблемних групах (Соціальна реабілітація осіб з ФОЗ тощо); у волонтерській діяльності різних організацій, що працюють з особами з ФОЗ (проведення занять з каністерапії «Canis-клуб», «Використання собак в роботі з людьми з розладами аутистичного спектру», участь у Фестивалі жестової пісні «Подільська золота осінь», соціальний супровід підопічних БО «Карітас» тощо, у міському благодійному балі «Допомогти так легко»); у програмах наукової академічної мобільності студентів.

Педагогічний експеримент проведено на базі Полтавського інституту економіки і права ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії Запорізької обласної ради; в ньому брали участь студенти спеціальності 231 Соціальна робота та спеціальності 053 Психологія освітнього рівня «бакалавр» загальною кількістю 276 осіб, з яких було сформовано експериментальну (136 осіб) і контрольну (140 осіб).

Метою констатувального експерименту стало визначення вихідних рівнів сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до роботи зі студентами з ФОЗ в ЗВО в умовах традиційної професійної підготовки. У результаті формувального експерименту ми отримали значне покращення рівня готовності соціальних працівників та психологів до роботи зі студентами ФОЗ. Динаміка позитивних змін за визначеними критеріями представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка зміни рівнів готовності майбутніх соціальних працівників та психологів до роботи зі студентами з функціональними обмеженнями здоров'я

в умовах ЗВО

Рівні готовності до роботи зі студентами з обмеженнями здоров'я		Кількість студентів															
		У контрольних групах								В експериментальних групах							
		Інформаційно-когнітивний критерій		Технологічно-процесуальний критерій		Організаційно-інтегративний критерій		Психологічно-особистісний критерій		Інформаційно-когнітивний критерій		Технологічно-процесуальний критерій		Організаційно-інтегративний критерій		Психологічно-особистісний критерій	
		К-СТЬ	%	К-СТЬ	%	К-СТЬ	%	К-СТЬ	%	К-СТЬ	%	К-СТЬ	%	К-СТЬ	%	К-СТЬ	%
Високий	До	34	24	35	25	49	35	45	32	27	20	34	25	42	31	43	32
	Після	33	23	39	28	49	35	55	39	65	48	68	50	72	53	70	52
Середній	До	49	35	45	32	74	53	44	31	52	38	42	31	67	49	41	30
	Після	50	36	49	35	77	55	46	33	55	40	65	48	60	44	63	46
Низький	До	57	41	60	43	17	12	51	37	57	42	60	44	27	20	52	38
	Після	57	41	52	37	14	10	39	28	16	12	3	2	4	3	3	2
Усього		140	100	140	100	140	100	140	100	136	100	136	100	136	100	136	100

Висновки та дискусії. Отримані результати експериментального дослідження засвідчують, що якісний приріст відсотку високого рівня в експериментальній групі за інформаційно-когнітивними критерієм становить + 28%; за технологічно-процесуальним + 25%; за організаційно-інтегративним + 22%; психологічно-особистісним 20%. Така ж позитивна динаміка спостерігається на середньому рівні (+ 18%; + 17%; + 5%; +16%) відповідно. Показовою є динаміка низького рівня. Після формувального експерименту кількість осіб на низькому рівні зменшилась по кожному визначеному критерію (30%; 42%; 17%; 36%), тоді як в контрольних групах вирізняється незначними кількісними змінами за кожним визначеним критерієм.

У контрольних групах суттєвих змін не зафіксовано: у контрольних групах за інформаційно-когнітивним критерієм середній рівень збільшився на

1 %; за технологічним – збільшилися високий і середній рівень на 3 % кожен; за організаційно-інтегративним відбулося зростання середнього рівня на 2 %; за психологічно-особистісним – високий рівень збільшився на 7 %, а середній – на 4 %).

Вірогідність результатів доведено за допомогою експериментального вимірювання за номінальною шкалою, для перевірки нульової гіпотези непараметричним критерієм однорідності χ^2 Пірсона, використаний кореляційний аналіз (побудова кореляційної матриці) за методикою Пірсона.

Конфлікт інтересів. Конфлікт інтересів відсутній.

References

Arkhipova S.P. (2018) Formation of key competencies of future social specialists in the process of professional training. [Bulletin of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy]. Pt.1.Arkhipov a S. P. Cherkasy: Cherkasy, B. Khmelnytsky National University [in Ukrainian].

Batsman O.S. (2020) Criteria and levels of readiness of future social workers to work with students with disabilities in higher education institutions. [The 11th International scientific and practical conference «Eurasian scientific congress»] (November 1-3, 2020). Barca Academy Publishing, Barcelona [in Spain].

Burkina N. S., Lukina T. O. (2001) Model of monitoring of student training. [School world]. № 9 (89). Burkina N.S. Kyiv [in Ukrainian].

Vygotsky L. S. (2001). Social situation of development. Psychology of social situations. N. V. Grishina (compiled and general edition). St. Petersburg: St. Petersburg [in Russia].

Voronkova V. (2007) Humanization of education, science, politics, government, society. [Philosophy of Education: Sciences. Journal]. № 1-2 (7) [in Ukrainian].

Grebenyuk T. M. (2001) Study of the problem of socio-psychological adaptation of visually impaired people in student integrated groups. [Information technology in the social and labor rehabilitation of disabled people.] Kyiv: UFC-BF "Vizavi" [in Ukrainian].

Danilova G. (2005) Acmeology of school education in the context of the

methodology of modern education. [Acmeology – science XXI stoletiya] Kyiv [in Ukrainian].

State standard of social support of families (persons) who are in difficult life circumstances of the Ministry of Social Policy of Ukraine No. 621/28751 of April 22, 2016 [electronic resource]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE28751.html.

Dysterweg A. (1998) On nature and cultural image in obedience. [People's insults]. № 7-8 [in Ukrainian].

Kutsevych V. V. (2008) Problems of adaptation of non-specialized secondary schools for the organization of education of disabled children. [Construction of Ukraine]. № 4 [in Ukrainian].

Malyshevska I. A. (2018) Theoretical and methodological foundations for training specialists of psychological and pedagogical profile to work in an inclusive educational environment/ [dis. ... dokt ped science., special. 13.00.03 – correctional education]. Kyiv [in Ukrainian].

Nichkalo N. G., Goncharenko S. U., Lukyanova L. B., Radkevych V. O. (2002) State standards of vocational education: theory and methodology [monograph]. Khmelnytsky: TUP [in Ukrainian].

Olga Batsylyeva, Irina Puz, Volodymir Astakhov, Svitlana Yalanska, Nina Atamanchuk, Nataliia Saiko (2021) *Communicative Competence as a Component of the Professional Development of Psychology Students* [Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience]. Batsylyeva O., Vol. 12 No. 3 [in Romania].

Onipko Z.S. (2021) *Exploring the maturity level of emotional stability on the example of the students of technical university*. [Personality Psychology] http://habitus.od.ua/journals/2021/24-2021/part_2/15.pdf

Saiko N. O. (2016) Creation of a rehabilitation environment in general educational institutions. [Current research in the social sphere: materials of the Seventh International Scientific and Practical Internet Conference] Odessa. [in Ukrainian].

Semichenko V. A. (2004) Psychology of pedagogical activity: textbook. Kyiv: Higher shk. [in Ukrainian].

- Talanchuk P. M. (2002) Path to integration. K., University "Ukraine" [in Ukrainian].
- Shevtsov A. G. (2015) Modern problems of education and professional rehabilitation of people with health problems: Monograph. K: Sotsinform [in Ukrainian].
- Shevchuk O.M. (2015) Practical training of students – future social workers. [Current research in the social sphere: mat. internar. sciences.-conf.] Odessa [in Ukrainian].
- Diane Lea Ryndak, Sandra Alper (2003). *Curriculum and instruction for students with significant disabilities in inclusive settings*. New York [United States of America]
- Diesterveg A. (1956) Енциклопедія. Hrsg: Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus, Wissen Media Verlag [in Germany].
- Jarrow J. (1991) *Disability issues on campus and the road to ADA*. [Educational Record]. Winter [United States of America].
- Seligman, M. E.(1998) *Learned optimism*. New York: Pocket Books [United States of America].
- Sloan C. (2009). *Umne, bistré, better. Strategists of effective and uspishny lyderstvo*. New York [United States of America].

Literatura:

- Arkhypova S. P. (2018) Formuvannia kliuchovykh kompetentsii maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery v protsesi profesiinoi pidhotovky. [Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho]. Vyp.1.Arkhypov a S.P. Cherkasy: Cherkasy, ChNU imeni B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].
- Batsman O. S. (2020) Kryterii ta rivni hotovnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do roboty zi studentamy z invalidnistiu u zakladakh vyshchoi osvity. [The 11th International scientific and practical conference «Eurasian scientific congress»] (November 1-3, 2020). Barca Academy Publishing, Barcelona. [in Spain].
- Burkina N. S., Lukina T. O. (2001) Model monitorynhu pidhotovky uchniv. [Shkilnyi svit]. . № 9 (89). Burkina N.S. Kyiv. [in Ukrainian].

Vygotskij L. S. (2001). Social'naya situaciya razvitiya. Psihologiya social'nyh situacij. N. V. Grishina (sost. i obshchaya redakciya). Sankt-Peterburg: Piter. [in Russia].

Voronkova V. (2007) Humanizatsiia osvity, nauky, polityky, vlady, suspilstva. [Filosofii osvity: nauk. chasopys]. № 1-2 (7). [in Ukrainian].

Hrebeniuk T. M. (2001) Vyvchennia problemy sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii invalidiv po zoru v studentskykh intehrovanykh hrupakh. [Informatsiini tekhnolohii u sotsialno-trudovii reabilitatsii invalidiv.] Kyiv: VO UFTs-BF "Vizavi". [in Ukrainian].

Danylova H. (2005) Akmeolohiia shkilnoi osvity v konteksti metodolohii suchasnoi osvity. [Akmeolohiia – nauka KhKhI stoletia] Kyiv [in Ukrainian].

Derzhavnyi standart sotsialnoho suprovodu simei (osib), yaki perebuvaiut u skladnykh zhyttievnykh obstavynakh Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy № 621/28751 vid 22 kvitnia 2016 roku [elektronnyi resurs]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE28751.html.

Dysterveh A. (1998) O pryrodosoobraznosti y kulturosoobraznosti v obuchenyy. [Narodnoe obrazovanye]. № 7-8 [in Ukrainian].

Kutsevych V. V. (2008) Problemy adaptatsii nespetsializovanykh zahalnoosvitnykh shkil dlia orhanizatsii navchannia ditei – invalidiv. [Budivnytstvo Ukrainy] № 4 [in Ukrainian].

Malyshevska I. A. (2018) Teoretyko-metodolohichni osnovy pidhotovky fakhivtsiv psykholoho-pedahohichnoho profilu do roboty v umovakh inkluzyvnoho osvitnoho seredovyshchi/ [dys. ... dokt ped nauk., spets. 13.00.03 – korektsiina osvita]. Kyiv [in Ukrainian].

Nychkalo N. H., Honcharenko S. U., Lukianova L. B., Radkevych V. O. (2002) Derzhavni standarty profesiinoi osvity: teoriia i metodyka [monohrafiia]. Khmelnytskyi: TUP [in Ukrainian].

Olga Batsylyeva, Irina Puz, Volodymir Astakhov, Svitlana Yalanska, Nina Atamanchuk, Nataliia Saiko (2021) *Communicative Competence as a Component of*

the Professional Development of Psychology Students [Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience]. Batsylyeva O., Vol. 12 No. 3. [in Romania].

Onipko Z.S. (2021) Exploring the maturity level of emotional stability on the example of the students of technical university. [Psykhologhiia osobystosti] http://habitus.od.ua/journals/2021/24-2021/part_2/15.pdf

Saiko N. O. (2016). Stvorennia reabilitatsiinoho seredovyscha v umovakh zahalnoosvitnikh zakladiv. [Aktualni doslidzhennia v sotsialnii sferi: materialy Somoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsiia] Odesa. [in Ukrainian].

Semychenko V. A. (2004) Psykhologhiia pedahohichnoi diialnosti: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vyscha shk. [in Ukrainian].

Talanchuk P. M. (2002) Shliakh do intehratsii. K., Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].

Shevtsov A. H.(2015) Suchasni problemy osvity i profesiinoi reabilitatsii liudei iz vadamy zdorovia: Monohrafiia. K: Sotsinform [in Ukrainian].

Shevchuk O. M. (2015) Praktychna pidhotovka studentiv – maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv. [Aktualni doslidzhennia v sotsialnii sferi: mat. mizhnar. nauk.-prakt. konf.]. Odesa [in Ukrainian].

Diane Lea Ryndak, Sandra Alper (2003). *Curriculum and instruction for students with significant disabilities in inclusive settings*. New York. [United States of America]

Diesterveg A. (1956) Енциклопедія. Hrsg: Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus, Wissen Media Verlag [in Germany].

Jarrow J. (1991) *Disability issues on campus and the road to ADA*. [Educational Record]. Winter. [United States of America]

Seligman, M. E.(1998) *Learned optimism*. New York: Pocket Books.[United States of America]

Sloan C. (2009). *Umne, bistre, better. Strategists of effective and uspishny lyderstvo*. New York. [United States of America].